

ROSYJSKA CERKIEW PRAWOSŁAWNA W SYSTEMIE WŁADZY WŁADIMIRA PUTINA – MITY I RZECZYWISTOŚĆ

Treść: Wprowadzenie; 1. Sytuacja polityczna i prawna Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej w Federacji Rosyjskiej; 2. Polityczne aspekty doktryny Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej; 3. Stan religijności we współczesnej Rosji; 4. Główne elementy polityki państwa wobec Cerkwi w okresie rządów Władimira Putina; Wnioski.

Wprowadzenie

Na początku 2020 roku w przestrzeni medialnej – także na Zachodzie – żywo dyskutowany był postulat prezydenta Federacji Rosyjskiej Władimira Putina, aby dokonać zmian w konstytucji Rosji, obowiązującej od 1993 roku. W wystąpieniach przedstawicieli władz państwowych oraz w propagandzie kontrolowanych przez nie mediów pojawiały się różne argumenty: zarówno ekonomiczne (konieczność zagwarantowania odpowiednich warunków życia najuboższym), polityczne (potrzeba wprowadzenia większej równowagi między poszczególnymi organami władzy), jak też ideologiczne (nieodzowność konstytucyjnej ochrony rosyjskiej wersji historii). Jak słusznie przypuszczano, debata konstytucyjna miała w rzeczywistości przyczynić się do jednej, kluczowej zmiany rosyjskiej ustawy zasadniczej – wprowadzenia możliwości wybrania urzędującego prezydenta na kolejne dwie kadencje, czyli w praktyce utrzymania władzy Władimira Putina na czas nieokreślony. Niemniej jednak w debacie konstytucyjnej pojawił się także wątek religijno-ideologiczny. Do zmodyfikowanej konstytucji wprowadzono odwołanie się do Boga. Wiara w Boga – zgodnie z uchwalonym

Dr hab. Ks. Marcin Składanowski, prof. KUL – teolog dogmatyk i ekumenista, specjalista w zakresie relacji państwo–Kościół w dziejach Rusi i Rosji, polityczno-ideologicznego kontekstu rozwoju rosyjskiego prawosławia oraz znaczenia religii w problematyce bezpieczeństwa międzynarodowego; dyrektor Instytutu Nauk Teologicznych KUL, e-mail: skladanowski@kul.pl; ORCID: 0000-0003-1437-8904.

sformułowanie – miałyby zostać współczesnym Rosjanom przekazana przez przodków i stanowić ważny czynnik narodowej tożsamości i jedności. Zważywszy na ateistyczną ideologię czasów Związku Radzieckiego, krytycy zmian konstytucyjnych słusznie podnoszą, że wprowadzone sformułowanie nie odpowiada prawdzie. Ich zwolennicy z kolei argumentują, że odwołanie się do Boga lepiej oddaje rzeczywistość społeczną współczesnej Rosji, w której zdecydowaną większość obywateli stanowią osoby wierzące. Wsparte przez patriarchę Cyryla działania na rzecz wprowadzenia do konstytucji wzmianki o Bogu ożywiły także – zarówno w samej Rosji, jak też w pewnej mierze poza jej granicami – dyskusję o roli Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej w życiu politycznym oraz o jej relacjach z obecną elitą władzy.

W tym kontekście warto zauważyć, że – zwłaszcza w krajach Zachodu – na temat relacji Cerkwi do rosyjskich władz państwowych narosło wiele stereotypów. Niekiedy relacje te opisywane są w sposób uproszczony, nieuwzględniający ani kontekstu historycznego, ani teologicznego, kulturowego i społecznego, bardzo odmiennego od kontekstu, w jakim Kościoły chrześcijańskie funkcjonują w krajach należących do cywilizacji zachodniej. Na zafałszowanie obrazu relacji państwo–Kościół w Rosji wpłynęła także – zwłaszcza w odniesieniu do prawicowych, konserwatywnych środowisk w krajach Europy Zachodniej, mających silne prorosyjskie grupy wpływu, takich jak Francja czy Włochy – polityka informacyjna władz rosyjskich. W odniesieniu do Zachodu władze Federacji Rosyjskiej kreują się bowiem na obrońców chrześcijaństwa, tradycyjnych wartości, w tym chrześcijańskiego modelu życia rodzinnego – w konfrontacji z sekularyzującą się Europą. Ta ideologiczna autokreacja Rosji zawiera zawsze krytykę kulturowego i ideologicznego kierunku, w jakim rozwija się Zachód, jak również krytykę zachodniego chrześcijaństwa, jako rzekomo niezdolnego do przeciwstawienia się tendencjom sekularyzacyjnym, a nawet, pod ich wpływem, dokonującego zmiany własnego nauczania moralnego oraz praktyki duszpasterskiej.

W rzeczywistości pogląd, jakoby prezydent Putin i jego polityczne otoczenie byli szczerymi obrońcami wiary chrześcijańskiej (czy szerzej – religii jako ważnego czynnika życia publicznego) oraz głoszonych przez nią zasad moralnych, jest groźnym mitem wzmacnianym przez rosyjską propagandę państwową. Próba wskazania, dlaczego ten mit jest groźny – przede wszystkim dla samego chrześcijaństwa – będzie miała miejsce na końcu tego artykułu. Najpierw jednak należy zarysować główne elementy

obecności religii w rosyjskim życiu publicznym. Federacja Rosyjska jest państwem wieloetnicznym i wieloreligijnym. Znaczące grupy ludności, zwłaszcza na rosyjskim Dalekim Wschodzie, wyznają religie tradycyjne. Rośnie znaczenie islamu – także w politycznym życiu Rosji. Wciąż jednak najliczniejszą grupę ludności Rosji stanowią osoby identyfikujące się z Rosyjską Cerkwią Prawosławną Patriarchatu Moskiewskiego. Z tego powodu właśnie przyjrzenie się sytuacji tej Cerkwi będzie dla potrzeb wskazanej problematyki najbardziej wartościowe.

W tym miejscu konieczna jest jeszcze jedna uwaga pojęciowa. W tytule artykułu pojawia się sformułowanie „system władzy”, które może być uznane za nie dość precyzyjne. Chodzi jednak o to, że zdaniem wielu obserwatorów współczesnego rosyjskiego życia politycznego, Rosja jest „państwem słabym”. Nie chodzi tu, rzecz jasna, o słabość militarną czy ekonomiczną, ale o słabość struktury wewnętrznej, a co za tym idzie mechanizmów życia politycznego. W takim „słabym” państwie od struktur państwowych oraz istniejącego prawodawstwa o wiele ważniejsze okazują się realne, silne wpływy – czy to przedstawicieli władzy, czy też różnych grup nacisku, w tym zwłaszcza oligarchów. Mówiąc o sytuacji Cerkwi, lepiej z tego powodu posłużyć się terminem „system władzy”, ponieważ wiele przejawów publicznej obecności Cerkwi nie odpowiada obowiązującemu prawodawstwu rosyjskiemu, a zależy wprost od decyzji władz oraz osób mających rzeczywiste wpływy polityczne i ekonomiczne.

Niniejszy artykuł został podzielony na pięć części. Pierwsza szkicuje sytuację prawną Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego. W drugiej zaznaczone są te elementy doktryny Cerkwi, które mają znaczenie dla jej obecności w życiu publicznym. Trzecia część przedstawia dane na temat rzeczywistej religijności obywateli Federacji Rosyjskiej utożsamiających się w prawosławiu. W czwartej części wskazane są główne elementy polityki państwa wobec Cerkwi za rządów Władimira Putina. Z kolei część piąta, ostatnia, przedstawia konsekwencje sytuacji Cerkwi oraz nasuwające się wnioski.

1. Sytuacja polityczna i prawna Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej w Federacji Rosyjskiej

Od upadku Związku Radzieckiego Rosyjska Cerkiew Prawosławna odbudowuje swoje struktury oraz zmienia charakter obecności w życiu publicznym, na co wpływ mają również zmiany w polityce państwa wobec

Cerkwi, jak też nowe uregulowania prawne.

Prawo radzieckie, wprowadzone po rewolucji bolszewickiej, teoretycznie zapewniało obywatelom wolność wyznawania religii. Również konstytucja Związku Radzieckiego oraz konstytucje republik związkowych gwarantowały wolność religijną. W praktyce wolność ta była bardzo ograniczona. W okresie stalinowskim represje i terror objęły wielu przedstawicieli duchowieństwa, mnichów i świeckich działaczy kościelnych¹. Również w późniejszym czasie Cerkiew spotykała się z wieloma restrykcjami. W szczególności ściśle ograniczano możliwość włączania w życie kościelne ludzi młodych, także przez uniemożliwianie dostępu do Biblii i literatury religijnej². Choć przejawy rozluźnienia polityki antyreligijnej ujawniły się w okresie rządów Michaiła Gorbaczowa (najbardziej widocznym była organizacja obchodów tysiąclecia chrztu Rusi w 1988 roku³), to jednak o przywróceniu wolności religijnej można mówić dopiero w okresie agonii ZSRR.

W październiku 1990 roku Rada Najwyższa ZSRR uchwaliła ustawę o wolności sumienia i organizacjach religijnych, a następnie ustawę o wolności wyznania, która w znaczący sposób rozszerzyła możliwość publicznej działalności Kościołów⁴. Po rozpadzie ZSRR ustawa ta była modyfikowana i zastępowana kolejnymi aktami prawnymi, gwarantującymi wolność publicznej działalności organizacji religijnych. Konstytucja Federacji Rosyjskiej z 1993 roku potwierdza wolność religijną w Rosji. Zarazem jednak, zgodnie z konstytucją, Rosja jest państwem świeckim, oddzielnym od Kościoła. Żadna ideologia nie może stać się ideologią państwową⁵. W wymiarze relacji państwa z Cerkwią w demokratycznej Rosji ważnym elementem stało się odbudowywanie lub przekazywanie przez władze państwowe i lokalne świątyń i klasztorów – zburzonych lub przeznaczonych na inne cele. Symbolicznym etapem tego procesu restytucji było odbudowanie i oddanie

do kultu w 1999 roku soboru Chrystusa Zbawiciela w Moskwie⁶.

Za tymi symbolicznymi gestami szły kolejne zmiany prawne, dokonujące się w ostatnich latach rządów Borysa Jelcyna oraz od początku władzy Władimira Putina. Zmiany te są niekiedy uważane za odstępstwo od konstytucyjnej zasady rozdziału państwa i Kościoła oraz neutralności światopoglądowej państwa. Być może największe konsekwencje dla roli Cerkwi w rosyjskim życiu publicznym ma uregulowanie zawarte w artykule 148 kodeksu karnego Federacji Rosyjskiej, chroniące kult religijny. Pierwotna wersja tego artykułu, z roku 1996, miała bardzo ogólny charakter. Zabraniała utrudniania działalności organizacji religijnych oraz przeszkadzania w wykonywaniu kultu religijnego. Jednakże w 2013 roku – jak się wydaje, w następstwie bluźnierczej prowokacji grupy Pussy Riot – artykuł ten został znacząco zmieniony⁷. Do kodeksu karnego wprowadzono pojęcie obrazy uczuć religijnych wierzących⁸.

2. Polityczne aspekty doktryny Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej

Opisując sytuację Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej we współczesnym rosyjskim systemie politycznym, nie sposób pominąć kwestie doktrynalne. Choć w relacjach z przedstawicielami władz oraz bliskimi im oligarchami Cerkiew kieruje się pragmatyzmem, to jednak w jej doktrynie są elementy, które ukierunkowują jej stosunek do współczesnej sytuacji politycznej w Rosji. Elementy te można przypisać do dwóch głównych obszarów tematycznych: antropologii oraz modelu relacji państwo – Kościół.

2.1. Koncepcja człowieka

Fundamentalnym przekonaniem antropologicznym zachodniego chrześcijaństwa jest pogląd o tym, że każdy człowiek jest osobą – podmiotem. Jego osobowa godność jest niezbywalna. Nie zależy ona od indywidualnych cech, etapu rozwoju, stanu zdrowia ani tym bardziej od zewnętrznego uznania, w tym od uznania społecznego. Choć osoba potrzebuje współ-

¹ Z. Knox, *Russian Society and the Orthodox Church*, Abingdon: Routledge, 2005, s. 45–47.

² P. Froese, *Forced Secularization in Soviet Russia: Why an Atheistic Monopoly Failed*, „Journal for the Scientific Study of Religion”, 43:1 (2004), s. 40–41; L. Trepanier, *Political Symbols in Russian History: Church, State, and the Quest for Order and Justice*, Lanham, Maryland: Lexington Books, 2010, s. 140.

³ A. Ponomariov, *The Visible Religion: The Russian Orthodox Church and her Relations with State and Society in Post-Soviet Canon Law (1992–2015)*, Frankfurt am Main: Peter Lang, 2017, s. 132–134.

⁴ G. Fagan, *Believing in Russia – Religious Policy after Communism*, Abingdon: Routledge, 2013, s. 56–57

⁵ *Konstitutsiya Rossiyskoy Federatsii*, <http://www.constitution.ru/index.htm>.

⁶ Z. Knox, *The Symphonic Ideal: The Moscow Patriarchate's Post-Soviet Leadership*, „Europe–Asia Studies”, 55:4 (2003), s. 586.

⁷ K. Stoeckl, *The Russian Orthodox Church and Human Rights*, Abingdon: Routledge, 2014, s. 100–101.

⁸ *Ugolovnyy Kodeks Rossiyskoy Federatsii*, <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody&nd=102041891>.

noty do pełnego rozwoju, to jednak jej istnienie nie zależy od wspólnoty. To osoby konstytuują wspólnotę, nie zaś wspólnota czyni z ludzi osoby. W ten sposób chrześcijaństwo zachodnie, odrzucając skrajny indywidualizm, sprzeciwia się wszelkim formom kolektywizmu, w którym godność lub wartość osoby ludzkiej zależałyby od społecznego uznania, przydatności czy użyteczności. Ten pogląd w znaczący sposób ukształtował zachodnie prawodawstwo, normy życia społecznego, w tym również obszar polityki⁹. Warto przypomnieć te kwestie, ponieważ antropologia chrześcijaństwa wschodniego, zwłaszcza w jej specyficznej rosyjskiej interpretacji, przedstawia znacząco odmienną wizję człowieka. Trzeba tutaj zaznaczyć, że specyfika rosyjskiej antropologii prawosławnej na tle antropologii prawosławnej w ogóle wynika z tego, iż nauczanie Cerkwi w kwestiach dotyczących człowieka oraz relacji jednostki do wspólnoty rozwinęło się w kulturze, która przyswoiła – od czasów tzw. niewoli tatarskiej – wiele elementów azjatyckich, jak również w systemie społeczno-politycznym, który niezależnie od ustrojowego modelu państwa podporządkowywał jednostkę wspólnotie. Te okoliczności nie pozostały bez wpływu na nauczanie współczesnego prawosławia rosyjskiego. W świetle głoszonej przez rosyjskie prawosławie koncepcji człowieka to nie jednostka ustanawia wspólnotę, ale raczej wspólnota czyni z jednostki osobę i nadaje jej pełnię osobowej wartości. Bez relacji społecznych człowiek nie jest właściwie osobą. Z tego powodu dystansowanie się od wspólnoty, indywidualizm – rozumiany jako wybór drogi życiowej nieuznawanej w określonym społeczeństwie – jest destrukcyjny dla człowieka i jako taki niedopuszczalny¹⁰.

Ten antropologiczny aspekt ma konsekwencje dla dzisiejszego życia społeczno-politycznego Rosji. W latach dziewięćdziesiątych XX wieku przejawiał się on w trudnościach dyskusji prowadzonej w Rosyjskim Kościele Prawosławnym wokół zagadnienia praw człowieka. Chociaż, pomimo wątpliwości, ostatecznie Patriarchat Moskiewski uznał konieczność obrony praw człowieka w życiu społecznym i politycznym, to jednak prawa te są rozumiane w bardzo specyficzny sposób. W szczególności uznanie praw człowieka nie oznacza wolności religijnej. Prawa człowieka w tej interpretacji nie umożliwiają także swobodnego manifestowania własnego stylu życia – co dotyka zwłaszcza mniejszości seksualnych, podlegających

w Rosji wielorakim formom dyskryminacji¹¹.

Z tego wynika, że w świetle rosyjskiej antropologii prawosławnej nie można mówić o służebnej roli wspólnoty wobec osoby, przybierającej konkretny wyraz w służebnej roli państwa wobec obywatela. Przeciwnie – to osoba-obywatel winna służyć państwu, utożsamianemu ze społeczeństwem-wspólnotą. Nieprzypadkowo patriarcha moskiewski Cyryl tak dużą wagę przykładają do cnoty pokory, która w rosyjskiej tradycji jako *smirienije* ma znaczenie o wiele głębsze niż na Zachodzie: oznacza ona nie tylko wyrzeczenie się egoizmu, bezinteresowną służbę drugiemu człowiekowi i rezygnację z dążenia do dominacji, lecz również – co ważne – pogodzenie się z losem, przyjęcie trudnych doświadczeń jako koniecznych w drodze do eschatologicznego zbawienia, wyrzeczenie się dążeń do zmiany porządku społecznego¹².

2.2. „Symfonia”

Zwyczajowo, mówiąc o prawosławnym rozumieniu relacji państwa i Kościoła, wskazuje się na określający je termin „symfonia”. Wyraża on wyidealizowany bizantyjski obraz relacji państwa i Kościoła, w którym obie rzeczywistości współpracują harmonijnie dla dobra człowieka, każda we własnej sferze działania¹³. W rzeczywistości bizantyjski model relacji państwa i Kościoła nie przypominał „symfonii”, lecz o wiele bardziej był wyrazem cesaropapizmu¹⁴.

W rosyjskim kontekście ważne jest jednak to, że do modelu „symfonii” odwołuje się patriarcha Cyryl, widząc w nim najlepszy dla Cerkwi i dla państwa wzór współistnienia i współpracy. Zdaniem patriarchy misją Kościoła jest zbawienie ludzi, czyli doprowadzenie ich do życia wiecznego, podczas gdy misją instytucji państwowych i społecznych jest troska o dobrostan człowieka w jego ziemskim życiu indywidualnym i społecznym¹⁵.

¹¹ K. Stoeckl, *The Russian Orthodox Church...*, s. 42-68.

¹² Kirill, *V smirennii otkryvayetsya sila chelovecheskogo dukha*, <https://pravoslavie.ru/111042.html>.

¹³ L. Trepanier, *Political Symbols in Russian History...*, s. 17-18.

¹⁴ Z. Knox, *The Symphonic Ideal...*, s. 576

¹⁵ M. Składanowski, *Socio-Historical Foundations of the State-Church Relations in Russia and Their Consequences: Patriarch Kirill's Approach*, w: *Politology of Religion: A Biannual Conference 2018*, red. Miroljub Jevtić, Marko Veković, Belgrade: Center for Study of Religion and Religious Tolerance University of Belgrade – Faculty of Political Sciences, 2019, s. 111-112.

⁹ M. Składanowski, *Niewiele mniejszy od aniołów. Wspólne chrześcijańskie świadectwo o człowieku*, Lublin: KUL, 2014, s. 121-125.

¹⁰ Tenże, *Cywilizacja rosyjska według Aleksandra Dugina. Studia historyczno-antropologiczne*, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2019, s. 84-85.

Według patriarchy państwo ma nie tylko chronić porządek społeczny i zdrowie fizyczne obywateli, ale również troszczyć się o fundamenty moralne, o ochronę rodziny i kultury. W tym względzie zadania państwa zbliżają się do zadań Cerkwi, która ma podtrzymywać w społeczeństwie priorytet nieprzemijających wartości moralnych, chronić wielowiekowe tradycje i wskazywać duchową orientację ludowi i władzy. Współpraca państwa i Cerkwi winna zatem dokonywać się przede wszystkim w takich obszarach jak rozwiązywanie problemów moralnych, kulturowych, wychowanie patriotyczne, stanowienie moralnych praw, troska o sprawiedliwe życie gospodarcze i ekologia¹⁶.

Przedstawiając taką wizję współpracy Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej ze strukturami państwowymi, patriarcha moskiewski odrzuca pojawiające się bardzo często w rosyjskiej debacie publicznej zarzuty o to, jakoby współczesne relacje państwo – Kościół w Rosji były wyrazem cesaropapizmu. Zdaniem patriarchy tego typu szkodliwy dla Cerkwi i dla państwa model relacji znamionował jedynie pewien okres historii Rosji – od reform Piotra Wielkiego, który na wzór zachodnioeuropejskich Kościołów protestanckich, podporządkowanych władzy państwowej, podporządkował sobie Cerkiew, czyniąc ją faktycznie elementem struktury państwowej, aż do rewolucji lutowej 1917 roku, której konsekwencją dla Cerkwi było przywrócenie patriarchy. Według patriarchy Cyryla trwające w tym okresie uzależnienie Cerkwi od państwa miało dla niej bardzo negatywne skutki. Cerkiew, będąc częścią struktury państwowej, nie mogła kierować do społeczeństwa przesłania moralnego wykraczającego poza kwestie indywidualnego życia religijno-moralnego, w szczególności odnoszącego się do kwestii społecznych i politycznych. Rezultatem rosyjskiego cesaropapizmu była zatem Cerkiew milcząca, a pośrednio również – tragiczne wydarzenia rewolucji bolszewickiej i prześladowania komunistyczne¹⁷.

Zdaniem patriarchy Cyryla podobna sytuacja, szkodliwa zarówno dla Cerkwi, jak i dla samego państwa, nie ma miejsca we współczesnej Rosji. Jak zauważa, „Cerkiew jest w Rosji oddzielona od państwa. Państwo w żaden sposób nie miesza się w sprawy kościelne, a Cerkiew nie miesza się w sprawy państwowe. [...] Mamy pełną autonomię we wszystkich kwestiach. Ale Cerkiew odgrywa dużą rolę w społeczeństwie i znaczny pro-

cent ludzi utożsamia się z prawosławiem”¹⁸. Nie ma zatem, jego zdaniem, w Rosji cesaropapizmu. Cerkiew ma pełną wolność podejmowania decyzji, które nie są uzależnione od zewnętrznego nacisku, w tym państwowego. Zarazem jednak może również w sposób wolny podejmować te decyzje w pełnej harmonii z władzami państwowymi, z którymi łączy ją wspólne podejście do kwestii moralnych, oparte na uznaniu tradycyjnych zasad moralnych za podstawę ładu społecznego. Patriarcha uważa, że wszelkie dzisiejsze próby przeciwstawienia Cerkwi państwu, wyprowadzane z konstytucyjnej zasady świeckości państwa, muszą okazać się w Rosji nieskuteczne. Przyczyną tej nieskuteczności jest rosyjska tradycja społeczna, religijna i polityczna, która ujawnia się we wspólnocie kulturowej i aksjologicznej, przekraczającej w zróżnicowanym współczesnym społeczeństwie rosyjskim bariery etniczne oraz religijne.

3. Stan religijności we współczesnej Rosji

Trzecią płaszczyzną analizy sytuacji Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej w życiu społeczno-politycznym współczesnej Rosji są fakty na temat religijności Rosjan, mówiące także o stopniu ich identyfikacji z Cerkwią – zarówno jako wspólnotą religijną, jak też źródłem wskazań doktrynalnych, zwłaszcza w kwestiach etycznych. Warto oczywiście pamiętać, mówiąc o poziomie religijności, że Rosyjska Cerkiew Prawosławna nie posiada formalnego nakazu uczestnictwa wiernych w liturgii niedzielnej czy świątecznej, którego przestrzeganie byłoby wyznacznikiem rzeczywistego poziomu religijności w społeczeństwie rosyjskim. Niemniej jednak istniejące dane dotyczące praktyk religijnych, wraz z badaniami poświęconymi poglądom religijnym Rosjan uznających się za prawosławnych, ujawniają pewien obraz tego, jaka jest siła zakorzenienia Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej we współczesnym społeczeństwie rosyjskim.

3.1. Przynależność kościelna

Liczby osób deklarujących przynależność do Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej różnią się w zależności od ośrodka badawczego i przyjętej metodologii. W 1991 roku za prawosławnych uważało się tylko 37% Rosjan¹⁹.

¹⁶ Tamże, s. 114-116.

¹⁷ Kirill, *Słowo Svyateyshego Patriarkha Kirilla na vstreche Prezidenta Rossii V. V. Putina s uchastnikami Arkhiyereyskogo Sobora Russkoy Pravoslavnoy Tserkvi*, <https://mospat.ru/ru/2017/12/01/news153711/>.

¹⁸ Tamże, *Interv'yu Svyateyshego Patriarkha Kirilla korrespondentam bolgarskikh SMI*, <https://mospat.ru/ru/2018/03/02/news157428/>.

¹⁹ *Indeks very: skol'ko na samom dele v Rossii pravoslavnykh*, <https://ria.ru/20170823/>

Według danych przedstawianych przez Fundację Opinia Społeczna (Фонд Общественное мнение, FOM) pomiędzy 1997 a 2014 rokiem znacząco wzrosła liczba Rosjan uważających się za prawosławnych – z 52% do 68% populacji. Wzrost liczby osób deklaruujących przynależność do Cerkwi sprawił, że wyraźnie wzrosła także liczba osób, które – pomimo takiej deklaracji – nie mają z Cerkwią żadnych stałych związków²⁰. Z kolei w roku 2017 według Instytutu Socjologii Rosyjskiej Akademii Nauk w Rosji było 79% prawosławnych, 4% muzułmanów oraz 9% osób uznających jakąś „siłę wyższą”. Według amerykańskiego instytutu badawczego religii Pew Research Center, 71% Rosjan deklaruje prawosławie, a 10% islam. Natomiast w świetle danych opublikowanych przez Wszzechrosyjskie Centrum Badań Opinii Społecznej (*Всероссийский центр изучения общественного мнения*, WCIOM) w sierpniu 2019 roku, 63% Rosjan uważa się za prawosławnych (w tym najrzadziej przynależność do Cerkwi deklarują osoby młode, w wieku od 18 do 24 lat – 23%)²¹.

W zależności od przyjętej metodologii badania uważa się, że obecnie w Rosji od 60 do 80% obywateli to prawosławni (z czego większość identyfikuje się z Rosyjską Cerkwią Prawosławną Patriarchatu Moskiewskiego, chociaż trzeba uwzględnić także to, że w Rosji istnieją mniejszościowe grupy religijne odwołujące się do prawosławia). Wszelkie badania, niezależnie od metodologii, zauważają, że w Rosji, od upadku Związku Radzieckiego, nastąpił bardzo wyraźny spadek liczby osób deklarujących się jako ateści²².

Do danych tych należy jednak podchodzić z dużą ostrożnością, ponieważ deklarowana przynależność do Cerkwi niekiedy nie odpowiada kościelnym kryteriom przynależności. Według danych opublikowanych przez WCIOM w 2019 roku spośród osób deklarujących prawosławie 12% respondentów nie zostało ochrzczonych. Z kolei z tej grupy tylko 19% deklaruje wolę przyjęcia chrztu. Wśród „prawosławnych nieochrzczonych” 29% respondentów deklaruje brak wiary religijnej, 20% brak chęci przyjęcia chrztu, a 14% nie dostrzega sensowności chrztu²³.

1500891796.html.

²⁰ *Votserkovlennost' pravoslavnykh*, <https://fom.ru/TSennosti/11587>.

²¹ *Pravoslavnaya vera i tainstvo kreshcheniya*, <https://wciom.ru/index.php?id=236&uid=9847>.

²² M. M. Mehedlova, *Religioznost' rossijskikh grazhdan i „russkaya mehta”*, w: M. K. Gorshkov [i in.], *O chem mechtayut rossiyanе (razmyshleniya sotsiologov)*, Moskwa: Institut Sotsiologii RAN, 2012, s. 130–139.

²³ *Pravoslavnaya vera i tainstvo kreshcheniya...*

3.2. Praktyki religijne

Na tle tych dość ogólnych deklaracji o przynależności religijnej i wyznaniowej wyraźniej ukazują się problemy związane z praktykami religijnymi. W ostatnich latach nie można dostrzec wzrostu, jeśli chodzi o uczestnictwo prawosławnych Rosjan w praktykach religijnych, podczas gdy w tym samym czasie znacząco wzrosła liczba czynnych świątyni. Jak w 2019 roku stwierdził patriarcha Cyryl, Rosyjska Cerkiew Prawosławna w ciągu dziesięciu lat zbudowała 30 tysięcy świątyni, co oznacza, że średnio w Rosji w ciągu ostatniej dekady budowano trzy cerkwie dziennie²⁴. Ponieważ wskutek braku wyraźnego zobowiązania do coniedzielnego udziału w liturgii nie można tego elementu uważać za wskazujący na stopień rzeczywistej identyfikacji wiernych z Cerkwią (w warunkach rosyjskich bezcelowe byłoby badanie liczby *dominicanos* i *communicantes*), przyjmuje się, że pewnym wyznacznikiem w określaniu pobożności prawosławnych Rosjan jest udział w różnych formach kultu religijnego w związku z uroczystościami Bożego Narodzenia i Wielkanocy.

Przeprowadzone w 2014 roku badania FOM dotyczące przemian religijności Rosjan w latach 2000 – 2014 wskazały, że znaczna liczba osób, które zadeklarowały prawosławie, w niewielkim stopniu lub wcale nie wypełnia praktyk religijnych. Deklarujący prawosławie respondenci stwierdzali, że nie przystępują praktycznie nigdy do komunii (2000 – 64%, 2002 – 64%, 2013 – 60%, 2014 – 61% prawosławnych respondentów), że praktycznie nie zachowują postów (2000 – 80%, 2002 – 80%, 2013 – 83%, 2014 – 79% prawosławnych respondentów) oraz że bywają w świątyni dwa razy w roku, raz w roku (z racji Bożego Narodzenia i/lub Wielkanocy), lub rzadziej (2000 – 67%, 2002 – 67%, 2013 – 60%, 2014 – 63%)²⁵.

Stan praktyk religijnych potwierdzają dane przedstawiane regularnie przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych Federacji Rosyjskiej. Na Boże Narodzenie 7 stycznia 2018 roku w sprawowanych w Rosji nocnych nabożeństwach wzięło udział około 2,5 mln osób (czyli 1,75% populacji)²⁶. Z kolei w roku 2020 w nabożeństwach bożonarodzeniowych uczestniczyło

²⁴ *Patriarkh Kirill: RPTs stroit tri khrama v sutki*, <https://www.mk.ru/social/2019/05/26/patriarkh-kirill-rpc-stroit-tri-khrama-v-sutki.html>.

²⁵ *Votserkovlennost' pravoslavnykh...*

²⁶ *Statisticheskiye dannyye o posetivshikh rozhdestvenskiye bogoslužheniya v 2018 godu*, <https://www.sova-center.ru/religion/discussions/how-many/2018/01/d38601/>.

2,3 mln osób²⁷. W ciągu ostatnich lat liczba ta nie ulega zasadniczej zmianie: w liturgii Bożego Narodzenia uczestniczy ok. 2 – 3 mln osób, czyli 1,4 – 2% populacji²⁸.

Nieco wyższe liczby pojawiają się w raportach dotyczących praktyk wielkanocnych. Wynika to z tego, że pod uwagę bierze się w tym okresie nie tylko udział w nabożeństwach, ale również inne publiczne formy praktyk religijnych, zwłaszcza poświęcenie pokarmów i nawiedzenie cmentarzy (zgodnie z prawosławną tradycją). Według danych MSW w roku 2018 w czasie wielkanocnym w praktykach religijnych wzięło udział ok. 4,5 mln osób (3% populacji)²⁹, a w roku 2019 – 4,3 mln osób³⁰.

3.3. Rozumienie i akceptacja dla zasad wiary

Deklarowana przynależność do Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej często nie idzie w parze z akceptowanymi wartościami i normami moralnymi. Interesujące wyniki przedstawiło w nieco starszym badaniu, pochodzącym z 2012 roku, Centrum Lewady (*Левада-Центр*). Badanie przeprowadzono wśród osób, które zadeklarowały przynależność do Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej. Badania wskazują, że 60% prawosławnych Rosjan nie uważa się za ludzi religijnych; tylko 40% uznaje istnienie Boga; 30% uważa, że Boga nie ma; 80% nie przyjmuje komunii świętej; 55% nie uczestniczy w jakichkolwiek obrzędach religijnych; 90% nie bierze udziału w działalności Cerkwi³¹. Warto zauważyć, że takiemu stosunkowi do doktryny i praktyk Cerkwi towarzyszy obserwowane w Rosji zjawisko powszechności symboli religijnych w życiu codziennym. Stąd pojawia się przypuszczenie, że powszechne umieszczanie ikon w domach, miejscach pracy, szpitalach czy samochodach częściej wyraża magiczne znaczenie przypisywane symbolom religijnym, niż uznanie autentycznej doktryny Cerkwi związanej z tymi symbolami. Z przeprowadzonego badania religijności formalnie prawo-

sławnych Rosjan Centrum Lewady wyciąga wnioski, że we współczesnej Rosji stwierdzenie „jestem prawosławny/prawosławna” rzadko wyraża religijność, a najczęściej odnosi się do deklarowanej tożsamości narodowej i kulturowej. Zdaniem badaczy liczba rzeczywistych, świadomych wiary i wynikających z niej zasad moralnych członków Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej wynosi ok. 4 – 8% Rosjan, w zależności od przyjętych kryteriów³².

W opinii socjologów w Rosji zdecydowana większość wierzących ściśle wiąże tożsamość narodową z prawosławiem. Zjawisko to jest obserwowane również wśród muzułmanów i ateistów³³. Z tym wiąże się również zachowywanie zwyczajów religijnych bez świadomości ich rzeczywistego znaczenia zgodnego z doktryną Cerkwi. Według opublikowanych w kwietniu 2019 roku wyników badań WCIOM tylko 50% Rosjan wie, co świętuje się w uroczystość wielkanocną. Z kolei 18% respondentów wskazało odpowiedź niezwiązaną ze zmartwychwstaniem Chrystusa: „urodziny Chrystusa” (6%), „wspomnienie zmarłych” (4%), „koniec postu” (3%), „nadejście wiosny” (1%). Natomiast aż 32% respondentów nie umiało odpowiedzieć na pytanie o znaczenie tych świąt. Z kolei jeśli chodzi o zwyczaje związane z Wielkanocą, to 48% respondentów zadeklarowało przygotowanie posiłku wielkanocnego, 21% – poświęcenie pokarmów w cerkwi, 16% – nawiedzenie cmentarza, 11% – udział w nabożeństwie (ta deklaracja nie odpowiada stanowi faktycznemu, na co wskazują podane wcześniej liczby uczestników nabożeństw), 44% – odwiedziny u rodziny lub znajomych albo przyjęcie gości. Co ciekawe, również część osób deklarujących się jako niewierzące zachowuje prawosławne tradycje wielkanocne: 24% przygotowuje potrawy wielkanocne, 33% – odwiedza rodzinę i znajomych, 12% – odwiedza cmentarze, 5% – święci pokarmy w cerkwi, a 1% uczestniczy w nabożeństwach³⁴.

Dodać także należy, że społeczny odbiór Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej wciąż pozostaje względnie dobry. Badania prowadzone przez FOM wskazują, że większość Rosjan jest wobec Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej nastawiona pozytywnie. W 2019 roku 66% Rosjan zadeklarowało zaufanie do Cerkwi. Wynik ten jest podobny do roku 2014 (65%). Zarazem jednak obserwuje się spadek nastawienia obojętnego wobec Cerkwi i wzrost nastrojów negatywnych, co wynika z coraz widoczniejszych związków Cer-

²⁷ *Dannyye o posetivshikh rozhdestvenskiye bogoslužheniya v 2020 godu*, <https://www.sova-center.ru/religion/discussions/how-many/2020/01/d41919/>

²⁸ N. Mitrokhin, *30% pravoslavnykh schitayut, chto Boga net*, <https://takiedela.ru/2017/04/takaya-rossiya-cerkov/>.

²⁹ *Dannyye o posetivshikh paskhal'nyye bogoslužheniya v 2018 godu*, <https://www.sova-center.ru/religion/discussions/how-many/2018/04/d39207/>.

³⁰ *Dannyye o posetivshikh paskhal'nyye bogoslužheniya v 2019 godu*, <https://www.sova-center.ru/religion/discussions/how-many/2019/04/d40953/>.

³¹ *Obraz pravoslavnogo veruyushchego v sovremennoy Rossii*, <https://www.levada.ru/2012/06/07/obraz-pravoslavnogo-veruyushchego-v-sovremennoj-rossii/>.

³² *Indeks very...*

³³ Tamże.

³⁴ *VTsIOM: tol'ko 50% rossiyan znayut, chto prazdnuyut v Paskhu*, <https://www.sova-center.ru/religion/discussions/how-many/2019/04/d40948/>

kwi z władzą państwową. Rosnąca polaryzacja polityczna w społeczeństwie rosyjskim bezpośrednio odbija się na stosunku Rosjan do Cerkwi³⁵.

Wskazane wyniki badań opinii publicznej wraz z danymi przedstawianymi przez władze Federacji Rosyjskiej potwierdzają, że w Rosji, po upadku Związku Radzieckiego, nastąpił wyraźny spadek osób deklarujących ateizm oraz szybko i znacząco wzrosła liczba osób deklarujących przynależność do Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej. Za tym nie idzie jednak ani udział większości deklarujących prawosławie Rosjan w życiu Cerkwi, ani też przestrzeganie głoszonych przez nią zasad moralnych i doktryny. Przynależność kościelna wyraża w Rosji bardziej tożsamość narodową.

4. Główne elementy polityki państwa wobec Cerkwi w okresie rządów Władimira Putina

Zestawienie trzech aspektów: sytuacji prawnej Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej, elementów doktryny Cerkwi ważnych w jej samookreśleniu się wobec państwa oraz rzeczywistego stanu religijności społeczeństwa rosyjskiego było konieczne, aby na koniec podjąć próbę wydobycia głównych elementów polityki państwa wobec Cerkwi w okresie sprawowania władzy przez Władimira Putina. Najogólniej można uznać, że Cerkiew jest uważana przez władze państwowe za użyteczną strukturę tożsamościowo-propagandową i spotyka się ze wsparciem, o ile realizuje interesy państwa – przede wszystkim w zakresie polityki wewnętrznej, ale także w pewnym stopniu w polityce zagranicznej.

O instrumentalnym traktowaniu Cerkwi przez władze bardzo dobrze świadczy kwestia tradycyjnych, konserwatywnych wartości, których rzekomo bronić ma obecna rosyjska elita polityczna, oskarżająca Zachód o upadek moralny, w tym zwłaszcza o niszczenie tradycyjnych form życia rodzinnego. Do poglądów Cerkwi władze rosyjskie odwoływały się, gdy ograniczyły wolność osób nieheteroseksualnych, przyjmując prawo zakazujące upowszechniania nietradycyjnych relacji seksualnych wśród osób małoletnich, faktycznie wymierzone w ruchy LGBT³⁶. Jednocześnie, po-

³⁵ *Rossiyane teryayut prezhyuyu tserkov'. Ran'she ona zanimalas 'lud'mi, a ne gosudarstvom*, <https://www.mk.ru/politics/2019/05/26/rossiyane-teryayut-prezhyuyu-cerkov.html>.

³⁶ *Federal'nyy zakon ot 29.06.2013 N 135-FZ „O vnesenii izmeneniy v stat'yu 5 Federal'nogo zakona «O zashchite detey ot informatsii, prichinyayushchey vred ikh zdorov'yu i razvitiyu»*”, http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_148269/30b3f8c55f65557c253227a65b908cc075ce114a/#dst100019.

mimo pojawiających się regularnie wezwań ze strony duchownych i wiernych prawosławnych, władze odmawiają poważnej debaty publicznej na temat ograniczenia czy zakazu aborcji, chociaż – wraz z ochroną rodziny jako związku kobiety i mężczyzny – obrona życia ludzkiego od poczęcia również jest elementem prawosławnej nauki moralnej. W wyborze, które elementy tej nauki zasługują na wsparcie, władze państwowe kierują się jednak argumentami pragmatycznymi, ściśle politycznymi i propagandowymi, a nie potrzebą ochrony tradycyjnych, wyrastających z chrześcijaństwa wartości.

Z tego powodu wsparcie okazywane Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej dokonuje się w ścisłych ramach wyznaczonych jej w systemie politycznym. Poza te ramy Cerkiew nie może wykroczyć. Jak się zresztą wydaje, patriarcha Cyryl, będący z Władimirem Putinem w o wiele lepszych relacjach, niż patriarcha Aleksy II, przyjął ten model funkcjonowania.

Dla Cerkwi wyraża się to w różnych formach pomocy: we wsparciu materialnym czy w ochronie prawnej Cerkwi gwarantowanej przez wspomniane regulacje zawarte w kodeksie karnym. Poza wspomnianymi już uregulowaniami ustawowymi lata rządów Władimira Putina przyniosły mniej znane, lecz istotne dla określenia relacji państwo – Kościół decyzje. Można tu wymienić najbardziej znaczące. W 2006 roku wprowadzono do szkół państwowych, jako przedmiot fakultatywny, podstawy kultury prawosławnej³⁷. W 2015 roku uznano teologię za dyscyplinę akademicką, z czym wiązało się także uznanie przez państwo stopni naukowych nadawanych z teologii³⁸. W 2017 roku zakazano działalności Świadców Jehowy na terenie Federacji Rosyjskiej, oskarżając tę organizację o ekstremizm³⁹. Także w 2017 roku włączono ustawowo patriarchę moskiewskiego do listy urzędników państwowych, których majątek podlega utajnieniu⁴⁰. Niebagatelną rolę ma również rosnący związek Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej z armią. Od lat w armii rosyjskiej działają kapelani wojskowi⁴¹. Symbolicz-

³⁷ K. Richters, *The Post-Soviet Russian Orthodox Church: Politics, Culture and Greater Russia*, Abingdon: Routledge, 2013, s. 46; K. Stoeckl, *The Russian Orthodox Church...*, 101.

³⁸ *Teologiya stala nauchnoy spetsial'nost'ju v Rossii*, <https://www.interfax.ru/russia/419811>.

³⁹ *Verkhovnyy sud podtverdil zapret „Svideteley Iegovy”*, <https://ria.ru/20170718/1498660129.html>.

⁴⁰ *Gosduma razreshila zasekretit' imushchestvo vysshikh chinovnikov, patriarkha i ikh rodstvennikov*, <https://www.mk.ru/politics/2017/06/21/gosduma-razreshila-zasekretit-imushchestvo-vysshikh-chinovnikov-patriarkha-i-ikh-rodstvennikov.html>.

⁴¹ K. Richters, *The Post-Soviet Russian Orthodox Church...*, s. 57-58.

ne znaczenie ma również budowa za państwowe pieniądze głównego soboru sił zbrojnych Federacji Rosyjskiej, który zostanie poświęcony w 2020 roku, z okazji 75 rocznicy zwycięstwa ZSRR nad Niemcami⁴². Należy zresztą dodać, że Rosyjska Cerkiew Prawosławna – jakkolwiek bezpośrednio nie może być finansowana z budżetu państwa – jest beneficjentem systemu grantów państwowych mającego na celu wspieranie działalności wychowawczej, kulturalnej i oświatowej⁴³.

W zamian za te przywileje władze Rosji oczekują od Cerkwi wsparcia w realizacji polityki wewnętrznej i wsparcie to rzeczywiście otrzymują. Uwidacznia się ono w wyraźnej obecności przedstawicieli Cerkwi w rosyjskim życiu publicznym, w bliskiej współpracy ze strukturami siłowymi – wojskiem, policją czy gwardią narodową. Współpraca ta ma także, choć rzadziej, wymiar międzynarodowy. Widać ją w konflikcie rosyjsko-ukraińskim, w którym postawa Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej bardzo różni się od tej, jaką zajęła ona, pod kierunkiem patriarchy Aleksego II, w wojnie rosyjsko-gruzińskiej w 2008 roku. O ile wówczas Cerkiew czyniła wysiłki na rzecz pokoju, o tyle w konflikcie z Ukrainą, zgodnie z linią współpracy przyjętą przez patriarchę Cyryła, wspiera władze rosyjskie. Stąd patriarcha o wywołanie konfliktu oskarżył przede wszystkim unitów i „schizmatyków” (czyli prawosławnych Ukraińców nieuznających zwierzchnictwa Patriarchatu Moskiewskiego)⁴⁴. Konsekwencją takiej postawy, w której Rosyjska Cerkiew Prawosławna podporządkowuje się celom agresywnej polityki Rosji, było zresztą powstanie Prawosławnej Cerkwi Ukrainy, która w roku 2019 otrzymała od patriarchy konstantynopolitańskiego autokefalię. Innym przykładem nieudanej próby wsparcia polityki zagranicznej Rosji przez Rosyjską Cerkiew Prawosławną była wizyta patriarchy Cyryła w Bułgarii w 2018 roku, w czasie której krytykował on Zachód – co odebrano jako próbę osłabienia dążeń Bułgarii, będącej członkiem Unii Europejskiej, do zwiększenia stopnia integracji w ramach wspólnoty europejskiej⁴⁵.

⁴² *Glavnyy khram Vooruzhennykh Sil Rossiyskoy Federatsii*, <https://hram.mil.ru/>.

⁴³ Z. Knox, *The Symphonic Ideal...*, s. 589; N. Mitrokhin, *Russkaya Pravoslavnaya Tserkov': Sovremennoye sostoyaniye i aktual'nyye problemy*, Moskwa: Novoye literaturnoye obozreniye, 2006, s. 278-279.

⁴⁴ *Svyateyshey Patriarkh Kirill prizval predstaviteley pomestnykh Tserkvey vozvysit' golos v zashchitu pravoslavnykh khristian vostoka Ukrainy*, <https://mospat.ru/ru/2014/08/14/news106782/>.

⁴⁵ Kirill, *Interv'yu Svyateyshego Patriarkha Kirilla korrespondentam bolgarskikh SMI...*; C. Leviev-Sawyer, *Russian Patriarch Kirill's visit to Bulgaria for Liberation Day hit by controversies*, <https://sofiaglobe.com/2018/03/04/russian-patriarch-kirills-visit-to-bulgaria-for-liberation-day-hit-by-controversies>.

Z tego krótkiego przeglądu wynika dość złożony obraz sytuacji politycznej i prawnej Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej. Z jednej strony funkcjonuje ona, formalnie, w państwie świeckim, w warunkach konstytucyjnego rozdziału państwa od Kościoła. Z drugiej jednak strony spotyka się z wieloma formami oddziaływania państwa. Oddziaływanie to ma charakter wsparcia, ale także nacisku politycznego, który okazuje się bardzo skuteczny.

Wnioski

Naszkiecowane w tym artykule kwestie dotyczące miejsca Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej we współczesnym rosyjskim życiu politycznym pozwalają dostrzec pewne mity związane z rosyjskim prawosławiem, jak również umożliwiają zrozumienie głębszego znaczenia niekiedy niedocenianych faktów.

Do sfery mitów należy zaliczyć przede wszystkim dwa poglądy – niekiedy spotykane także w konserwatywnych środowiskach zachodnich. Pierwszym z nich jest myśl, jakoby władze rosyjskie kierowały się ideologią polityczną wyrastającą z prawosławia, aby przeciwstawić się zachodniej ekspansji politycznej i kulturowej i zaproponować światu inny, alternatywny wobec zachodniej hegemonii model organizacji życia społecznego. Mit ten jest rozpowszechniany przez samą rosyjską propagandę państwową. Drugim natomiast jest spotykane niekiedy przekonanie, że przy wszystkich ograniczeniach i słabościach systemu władzy stworzonego przez Władimira Putina w ciągu ponad 20 lat rządów, ważnym jego elementem jest obrona tradycyjnych wartości chrześcijańskich i wzorców życia rodzinnego, w opozycji do tendencji płynących z liberalnej kultury zachodniej. W obu przypadkach doniosłą rolę w kształtowaniu polityki państwa miałyby odgrywać Rosyjska Cerkiew Prawosławna, wyróżniająca się na tle współczesnego chrześcijaństwa konserwatywnym moralnym oraz wyraźnym zaangażowaniem w życie publiczne. Przekonania te są tylko mitami. W polityce władz Federacji Rosyjskiej, także w jej religijnych i aksjologicznych aspektach, nie sposób dostrzec żadnej dominującej idei. Polityka ta jest bardzo pragmatyczna i, według aktualnych potrzeb, podlega modyfikacji: od otwarcia na Zachód do mocnej konfrontacji z nim. Taki pragmatyczny stosunek władz widoczny jest również w odniesieniu do Cerkwi, która jest użyteczna i spotyka się z realną pomocą tylko w takim zakresie, w jakim

-for-liberation-day-hit-by-controversies.

wspiera politykę państwa – przede wszystkim ideologiczne oddziaływanie na społeczeństwo, a w pewnym zakresie także działania na rzecz kształtowania obrazu Rosji w przestrzeni międzynarodowej.

Na tym tle widoczne stają się podstawowe fakty związane z polityczną obecnością Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej. Pomimo upływu lat od upadku Związku Radzieckiego oraz znaczącego zwiększenia zakresu zaangażowania w życie publiczne, jak również odbudowy struktur, Cerkiew ta nie stała się autonomiczną siłą rzeczywiście kształtującą życie społeczne, autorytetem w kwestiach moralnych, głosem sumienia w rosyjskim życiu politycznym. Odbierana jest ona natomiast także przez większość swoich członków jako nieodłączny element rosyjskiej tradycji narodowej i społecznej, ważna część rosyjskiej kultury i świadectwo historii. Z tego powodu deklaracja przynależności do prawosławia na ogół nie wiąże się w Rosji z uznaniem głoszonej przez Cerkiew doktryny oraz wskazań moralnych, lecz jest wyrazem tożsamości narodowej oraz świadomości historycznej kontynuacji Rusi i Rosji, której znakiem jest Cerkiew. To sprawia, że Cerkiew wydaje się dzisiaj trwałym elementem rosyjskiego życia społecznego, a jej pozycja jest niezagrożona, ponieważ w powszechnej świadomości jest ona znakiem rosyjskiej wspólnoty narodowej i kulturowej oraz ciągłości tradycji państwowej. Zarazem jednak takie instrumentalne traktowanie Cerkwi sprawia, że ma ona bardzo ograniczone możliwości, aby w rosyjskim życiu publicznym w świetle Ewangelii krytycznie oceniać istniejące struktury, prawa czy instytucje oraz wyznaczać normy akceptowanych w społeczeństwie zachowań.

Symbioza Cerkwi z państwem – właściwa dla różnych okresów historii Rusi i Rosji, chociaż szczególnie widoczna obecnie, kiedy formalnie, na poziomie prawnym, Cerkiew pozostaje wolna i niezależna od struktur władzy politycznej – jest zatem ilustracją problemu, przed którym w różnych kontekstach historycznych, politycznych i kulturowych stają często Kościoły chrześcijańskie. Symbioza taka umożliwia im działalność, uwalnia od różnorodnych trudności, w tym materialnych. Zarazem jednak prowadzi ona do tego, że Kościoły mogą stać się jednymi z wielu elementów struktury społecznej i politycznej, częścią dziedzictwa historyczno-kulturowego czy też tradycji narodowej. Kościół, który pozwoli zredukować się do takiej roli, traci jednak możliwość wiarygodnego głoszenia Ewangelii oraz krytycznej oceny rzeczywistości społeczno-politycznej w świetle tej Ewangelii. Ocena taka musi bowiem zakładać konieczność przeciwstawienia się władzom politycznym i utrwalonym w określonej kulturze czy tradycji naro-

dowej postawom, przekonaniom czy wzorcom postępowania, o ile sprzeciwiają się one orędziu ewangelicznemu.

Streszczenie

Artykuł składa się z pięciu części. Pierwsza szkicuje sytuację prawną Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego. W drugiej zaznaczone są te elementy doktryny Cerkwi, które mają znaczenie dla jej obecności w życiu publicznym. Trzecia część przedstawia dane na temat rzeczywistej religijności obywateli Federacji Rosyjskiej utożsamiających się w prawosławiu. W czwartej części wskazane są główne elementy polityki państwa wobec Cerkwi za rządów Władimira Putina. Z kolei część piąta przedstawia konsekwencje sytuacji Cerkwi oraz nasuwające się wnioski.

Słowa kluczowe: *Rosyjska Cerkiew Prawosławna; Patriarchat Moskiewski; Cyryl (Gundiajew); Rosja; relacje państwo – Kościół.*

The Russian Orthodox Church in Vladimir Putin's System of Power: Myths and Reality

Summary

The article consists of five parts. Firstly, it outlines the legal situation of the Russian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate. Then, it presents the elements of the Church's doctrine that are significant for its presence in public life. The third part shows data on the actual religiosity of citizens of the Russian Federation who identify themselves with Orthodoxy. The fourth part indicates the main elements of the state's policy towards the Church during the rule of Vladimir Putin. In conclusion, the article points out the consequences of the Church's situation for its mission.

Keywords: *Russian Orthodox Church; Moscow Patriarchate; Kirill (Gundyayev); Russia; State – Church relations.*

Bibliografia

Dannyye o posetivshikh paskhal'nyyebogosluzheniya v 2018 godu, <https://www.sova-center.ru/religion/discussions/how-many/2018/04/d39207/>.

Dannyye o posetivshikh paskhal'nyyebogosluzheniya v 2019 godu, <https://www.sova-center.ru/religion/discussions/how-many/2019/04/d40953/>.

Dannyye o posetivshikh rozhdestvenskiyebogosluzheniya v 2020 godu, <https://www.sova-center.ru/religion/discussions/how-many/2020/01/d41919/>

Fagan G., *Believing in Russia – Religious Policy after Communism*, Abingdon: Routledge, 2013.

Federal'nyy zakon ot 29.06.2013 N 135-FZ „O vneseni izmeneniy v stat'yu 5 Federal'nogo zakona «O zashchitedeyotinformatsii, prichinyayushchey vredikh zdorov'yu i razvitiyu»”, http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_148269/30b3f8c55f65557c253227a65b908c-c075ce114a/#dst100019.

Froese P., *Forced Secularization in Soviet Russia: Why an Atheistic Monopoly Failed*, “Journal for the Scientific Study of Religion”, 43:1 (2004), s. 35-50.

Glavnyy khram Vooruzhennykh Sil Rossiyskoy Federatsii, <https://hram.mil.ru/>.

Gosdumarezshilazasekretit' imushchestvov vysshikh chinovnikov, patriarkha i ikh rodstvennikov, <https://www.mk.ru/politics/2017/06/21/gosduma-razreshila-zasekretit-imushchestvo-vysshikh-chinovnikov-patriarkha-i-ikh-rodstvennikov.html>.

Indeks very: skol'ko na samom dele v Rossiipravoslavnykh, <https://ria.ru/20170823/1500891796.html>.

Kirill, *Interv'yu Svyateyshego Patriarkha Kirilla korrespondentambolgarskikh SMI*, <https://mospat.ru/ru/2018/03/02/news157428/>.

Kirill, *Slovo Svyateyshego Patriarkha Kirilla na vstreche Prezidenta Rossii V. Putina s uchastnikami Arkhiyereyskogo Sobora Russkoy Pravoslavnoy Tserkvi*, <https://mospat.ru/ru/2017/12/01/news153711/>.

Kirill, *V smireniit kryvayetsyasilachelovecheskogodukha*, <https://pravoslavie.ru/111042.html>.

Knox Z., *Russian Society and the Orthodox Church*, Abingdon: Routledge, 2005.

Knox Z., *The Symphonic Ideal: The Moscow Patriarchate's Post-Soviet Leadership*, “Europe-Asia Studies”, 55:4 (2003), s. 575-596.

Konstitutsiya Rossiyskoy Federatsii, <http://www.constitution.ru/index.htm>.

Leviev-Sawyer C., *Russian Patriarch Kirill's visit to Bulgaria for Liberation Day hit by controversies*, <https://sofiaglobe.com/2018/03/04/russian-patriarch-kirills-visit-to-bulgaria-for-liberation-day-hit-by-contro>

versies.

Mchedlova M. M., *Religioznost' rossiyskikh grazhdan i „russkayamechta”*, w: M. K. Gorshkov [i in.], *O chemmechtayut rossiyane (razmyshleniyasotsiologov)*, Moskva: Institut Sotsiologii RAN, 2012, s. 130-139.

Mitrokhin N., *30% pravoslavnykh schitayut, chto Boga net*, <https://takiedela.ru/2017/04/takaya-rossiya-cerkov/>.

Mitrokhin N., *Russkaya Pravoslavnaya Tserkov': Sovremennoye sostoyaniye i aktual'nyye problemy*, Moskva: Novoye literaturnoye obzreniye, 2006.

Obraz pravoslavnogoveruyushchego v sovremennoy Rossii, <https://www.levada.ru/2012/06/07/obraz-pravoslavnogo-veruyushchego-v-sovremennoj-rossii/>.

Patriarkh Kirill: RPTs stroit tri khrama v sutki, <https://www.mk.ru/social/2019/05/26/patriarkh-kirill-rpc-stroit-tri-khrama-v-sutki.html>.

Ponomarev A., *The Visible Religion: The Russian Orthodox Church and her Relations with State and Society in Post-Soviet Canon Law (1992–2015)*, Frankfurt am Main: Peter Lang, 2017.

Pravoslavnyayavera i tainstvokreshcheniya, <https://wciom.ru/index.php?id=236&uid=9847>.

Richters K., *The Post-Soviet Russian Orthodox Church: Politics, Culture and Greater Russia*, Abingdon: Routledge, 2013.

Rossiyaneteryayutprezhnyuyutserkov'. Ran'she ona zanimalas' lud'mi, a negosudarstvom, <https://www.mk.ru/politics/2019/05/26/rossiyaneteryayut-prezhnyuyu-cerkov.html>.

Składanowski M., *Cywilizacja rosyjska według Aleksandra Dugina. Studia historiozoficzne--antropologiczne*, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2019.

Składanowski M., *Niewiele mniejszy od aniołów. Wspólne chrześcijańskie świadectwo o człowieku*, Lublin: KUL, 2014.

Składanowski M., *Socio-Historical Foundations of the State-Church Relations in Russia and Their Consequences: Patriarch Kirill's Approach*, w: *Politology of Religion: A Biannual Conference 2018*, red. Miroljub Jevtić, Marko Veković, Belgrade: Center for Study of Religion and Religious Tolerance University of Belgrade – Faculty of Political Sciences, 2019, s. 109-121.

Statisticheskiy dannyye o posetivshikh rozhdestvenskiyebogosluzheniya v 2018 godu, <https://www.sova-center.ru/religion/discussions/how-many/2018/01/d38601/>.

Stoeckl K., *The Russian Orthodox Church and Human Rights*, Abingdon:

Routledge, 2014.

Svyateyshiy Patriarkh Kirill prizval predstoyateley pomestnykh Tserkvey vovysit' golos v zashchitu pravoslavnykh khristian vostoka Ukrainy, <https://mospat.ru/ru/2014/08/14/news106782/>.

Teologiyastalanauchno spetsial'nost' ju v Rossii, <https://www.interfax.ru/russia/419811>.

Trepanier L., *Political Symbols in Russian History: Church, State, and the Quest for Order and Justice*, Lanham, Maryland: Lexington Books, 2010.

Ugolovnyy Kodeks Rossiyskoy Federatsii, <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody&nd=102041891>.

Verkhovnyy sud podtverdil zapret „Svideteley Iegovy”, <https://ria.ru/20170718/1498660129.html>.

Votserkovlennost' pravoslavnykh, <https://fom.ru/Tsennosti/11587>.

VTsIOM: tol'ko 50% rossiyan znayut, chtoprazdnuyut v Paskhu, <https://www.sova-center.ru/religion/discussions/how-many/2019/04/d40948/>